

Térképhamisítás vagy titkosítás?

Kartenverfälschung als Folge übergrosser Geheimhaltung? Eine Annäherung an das Thema Einflussnahme der Staatssicherheit als das Kartenwesen der DDR. Referate der Tagung der BstU vom 08-09.03.2001 in Berlin. Hrsg. Dagmar Unverhau. Münster, LIT Verl., 2003. 302 p. (A kötet angol nyelvű kiadása 2006-ban ugyanott jelent meg.)

Az állambiztonság és a térképkészítés összefüggését tárgyaló, témaválasztását illetően hézagpótló kötet a 2001-ben Berlinben megrendezett konferencia tanulmányait teszi közzé. Amint a német megjelenést követő angol nyelvű kiadás is mutatja, a kelet-német állambiztonsági szerveknek a térképszerkesztésre gyakorolt befolyása nemcsak a kartográfia művelőinek, de más, az állampárti diktatúrák iránt érdeklődő szakembereknek a figyelmére is számot tarthat.

A térképpel való ábrázolás problémáját megalapozza, hogy a háromdimenziós világ kétdimenziós leképezése szükségszerűen együtt jár a valóság torzításával. Mark Monmonier megállapítása szerint: „A térképpel hazudni nem csak könnyű, de szükséges is. Ahhoz, hogy a háromdimenziós világ összetett voltát sima papíron vagy képernyőn ábrázoljuk, a térképnek szükségszerűen torzítania kell a valóságot. [...] Hogy a valóság célszerű és hű képét közvetítse, kisebb valótlanosságokat kell tartalmaznia”. (Eins zu Million. Die Tricks und Lügen der Kartographen. 1996: 13) Monmonier megállapításával összhangban a konferenciakötet szerkesztője, Dagmar Unverhau azt hangsúlyozza, hogy komolytalanná tenné a kutatási témát az olyan interpretáció, amely azt az egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériuma által elkövetett térképhamisításokra korlátozná. Ehelyett tágabb perspektívájú, több eredményt ígérő megközelítési módot ajánl: a Stasi térképkészítésre gyakorolt befolyásának körüljárását és megvilágítását ígéri. A történeti perspektívát érvényesítő bevezető tanulmányban Pápay Gyula, a rostocki egyetem professzora politika és térképészet mindenkor szoros kapcsolatára hívja fel a figyelmet. A térkép ugyanis a világ modellezésével járul hozzá annak uralmához, dokumentálva bizonyos területek birtoklását; ennél fogva nem csupán topográfiai, de hadi és gazdasági jelentőséggel is bír.

A tulajdonosi érzület jelentkezése ambivalens módon hatott a térképkészítésre. A térképek egyfelől a hatalom és birtoklás büszke tényét rögzítik; a tulajdon féltése ugyanakkor bezárkózást indukál, melynek következtében az atlasz készíttetője kerülni igyekszik, hogy útba igazítsa az ellenséges szándékkal, vagy területi igényel felépő idegeneket, adott történeti helyzetben az országot elhagyni szándékozó állampolgárokat. A szocialista tábor országaiban a térképkészítést a biztonsági doktrína határozta meg, amely a topográfiai részletek és a térképen alkalmazott koordinátarendszer titkosításához vezetett. A Szovjetuniót ábrázoló térképek például más kartográfiai rendszerekkel inkompatibilis földrajzi hálózatot használtak, melynek alapja a Kraszovszkij-féle ellipszoid volt. A térképek Gauss-Krüger szögtartó hengervetületben, a Szovjetunióban kidolgozott jelkulccsal készültek. A másik lényeges eltérés az volt, hogy a tengerszint feletti magasságot nem az Adria, hanem a Balti tenger szintjétől számították — ez utóbbi tény önmagában véve is 67,47 cm eltérést eredményez.

A „nagy testvér” hasonló gyakorlatot várt el a Német Demokratikus Köztársaságtól, mint a Varsói Szerződés legnyugatabbra fekvő tagállamától. A fokozott biztonságra törekvés eredményeként a földméréssel és a kartográfiával kapcsolatos ügyeket az egykori kelet-német államban az Állambiztonsági Minisztérium VII. Főcsoportfőnökségének felügyelete alá helyezték.

A térképhamisítás gyökerei az NDK-ban a két német állam megalakítását követő évekre nyúlnak vissza. A nyugati irányú elvándorlás megakadályozásával kapcsolatban — a tájékozódás megnehezítése céljából — már 1952-ben meghamisították a Német Szövetségi Köztársasággal szomszédos „belnémet” határ vonalát, valamint a határ vidékének topográfiai jellemzőit.

Az 1958-as moszkvai megbeszélésen a nagy léptékű és katonai célra alkalmas térképek titkosítása okán Manfred Pateisat, az NDK földmérésügyi és térképészeti képviselője civil felhasználásra szánt, ún. „második” térkép megalkotását javasolta. 1963 novemberének végén, a szovjet Geodéziai és Kartográfiai Főcsoportfőnökség pártfogása alatt kezdődtek meg a „népgazdasági” célú térképek megszerkesztésének munkálatai. Az 1964 májusának végén megrendezett tanácskozáson a Szovjetunió katonai térképészeti szolgálatának vezetője, Kudriavcev vezérőrnagy a légi felvételekre hivatkozva a topográfiai részletek titkosítása helyett a koordinátarendszer titkosítása mellett tette le voksát. A következő javaslatokat fogalmazta meg ezzel kapcsolatban:

- minden szocialista országnak saját koordinátarendszere legyen,
- egyazon országon belül egymással párhuzamosan többféle rendszer létezzen (önkényesen felvett pontokkal, koordinátabeli eltérésekkel kombinálva),
- a hadászati és geodéziai területen használt térképek koordinátarendszerét titkossá kell minősíteni,
- minden más, annak megfelelő koordinátarendszerben készült térképet ki kell vonni a forgalomból.

Ezek a javaslatok képezték a szocialista államok geodéziai szolgálatai számára 1965 szeptemberében Moszkvában megrendezett tanácskozás tárgyát. Mintegy két hétre rá, 1965. október 13-án az NDK Nemzeti Védelmi Tanácsa már arról határozott, hogy topográfiai és kartográfiai tevékenységet kizárólag a fegyveres szervezetek alárendeltségébe tartozó intézmények folytathatnak. Ezzel egy időben úgy a kereskedelemből, mind a felhasználóktól bevonták a korábban forgalmazott térképeket. Helyette új, „népgazdasági célú” felhasználásra szánt atlaszokat nyomtattak. Roland Lucht, a kötet egyik alapvető fontosságú tanulmányának szerzője megkísérelte az „új típusú” térképeken végrehajtott változtatások rendszerbe foglalását. A topográfiai „fedésre” irányuló tevékenység legfontosabb eszközeiként a következőket említi:

- a domborzati viszonyok, háromszögelési pontok, úthálózatok „átszabása”,
- az ábrázolások egyszerűsítése és redukálása, pl. úthálózat és vasútvonalak és települések esetében,
- némely településekre, trigonometrikus pontokra, hidakra, utakra és vasútvonalakra vonatkozó térképjel törlése,
- az ábrázolt elemek átminősítése, pl. csemeteerdő sűrű erdőként, főútvonal alsóbbrendű útként való jelölése, települések méretének megváltoztatása, ipari objektumok településként, nagyobb épületkomplexumok (kaszárnnyák) egyedülálló épületként való feltüntetése,
- más „szabadon kitalált” megoldások: pl. fontos objektumok, útvonalak helyett vízfelület, erdőcsoport feltüntetése.

A felsorolt változtatások önmagukban is túllépik a szükségszerű torzítás mértékét, összességükben pedig számottevő pontatlanságot (+/- 3 km) eredményeznek. A konferenciakötet szerkesztőinek árnyalt gondolkodásmódját dicséri, hogy — összhangban a kötet címével — nem démonizálják a térképhamisítást, hanem azt a hidegháború, a túlzott mértékű titoktartás és a biztonsági szempontokon alapuló mentalitás következményeként értelmezik.